

JOHN STUART MILL

O SLOBODI

Naklada Jesenski i Turk
Zagreb, listopad 2020.

njegov oblik područjima ljudskih interesa za koje je mjerodavna vlast. Ljudi se pak u svakom pojedinom slučaju svrstavaju uz jednu ili drugu stranu u skladu s tim općim usmjerenjem svojih mišljenja, ili u skladu s razinom interesa koji osjećaju da imaju u onome što se predlaže da vlast učini, ili u skladu sa svojim uvjerenjem da će vlast nešto učiniti ili neće na način koji njima odgovara; ali veoma rijetko zbog bilo kakva mišljenja kojeg se dosljedno drže o tome u kojim je slučajevima postupanje vlasti prikladno. Meni se pak čini da je, kao posljedica toga odsustva pravila ili načela, jedna strana trenutno jednako u krivu kao i druga. Uplitanje se vlasti, otprilike jednako često, pogrešno priziva i pogrešno osuđuje.

Cilj je ovog ogleđa utvrditi jedno veoma jednostavno načelo kao mjerodavno da u potpunosti upravlja odnosima društva i pojedinca u pogledu prisile i kontrole, bilo da je primijenjeno sredstvo fizička sila u obliku zakonskih kazni ili moralna prinuda javnoga mnijenja. To načelo glasi da je jedini cilj koji opravdava individualno ili kolektivno uplitanje čovječanstva u slobodu djelovanja bilo kojeg njegova člana samozaštita. Da je jedina svrha zbog koje se vlast može s pravom izvršavati nad bilo kojim članom civilizirane zajednice protiv njegove volje sprječavanje štete za druge. Njegovo dobro, fizičko ili moralno, nije dovoljan razlog. Ne može ga se s pravom prisiliti da postupa ili da se uzdržava od postupanja zato što bi to bilo dobro za njega, zato što bi ga učinilo sretnijim, zato što bi to, prema mišljenju drugih, bilo mudro ili čak ispravno. Postoje opravdani razlozi da ga se uvjerava, savjetuje ili nagovara, ali ne i prisiljava ili da mu se prijeti ikakvim negativnim posljedicama u slučaju da postupi drukčije. Da bi se to opravdalo, mora se smatrati da će ponašanje od kojeg ga se želi odvratiti uroditi zlom za nekog drugog. Jedini je vid ponašanja pojedinca za koji je odgovoran društvu onaj koji se tiče drugih. U onome vidu koji se tiče isključivo njega samog njegova je neovisnost s pravom apsolutna. Nad samim sobom, nad vlastitim umom i tijelom, pojedinac je suveren.

Možda je gotovo suvišno reći da se to učenje smatra primjenjivim samo na ljudska bića zrela u svojim sposobnostima. Ne govorimo o djeci ili o mladim osobama ispod dobne granice koju zakon može odrediti kao doba muške ili ženske zrelosti. One koji su još u stanju koje zahtijeva brigu drugih treba zaštititi od vlastitog postupanja isto kao i od vanjske povrede. Iz istog razloga možemo izostaviti iz razmatranja ona nazadna stanja društva u kojima se sam ljudski rod može smatrati nezrelim. Početne su poteškoće na putu spontanog

napretka tolike da rijetko postoji izbor sredstava za njihovo prevladavanje, te je za vladara punog duha napretka opravdana uporaba bilo kakvih sredstava za ostvarivanje određenog cilja koji bi inače možda bio neostvariv. Despotizam je legitiman oblik vladavine kad je riječ o barbarima, pod uvjetom da je cilj njihov napredak, a sredstva su opravdana postizanjem toga cilja. Sloboda se, u načelu, ne može primijeniti na nijedno stanje stvari koje prethodi vremenu u kojem je čovječanstvo postalo sposobno za napredak putem slobodne i ravnopravne rasprave. Do tada, za njih ne postoji ništa osim implicitne pokornosti jednom Akbaru* ili Karlu Velikom, ako su tolike sreće da ga pronađu. Otkad je, međutim, čovječanstvo doseglo sposobnost da ga se može dovesti do napretka uvjerenjem ili savjetovanjem (razdoblje koje su odavno dosegly sve nacije za koje se ovdje trebamo zanimati), prisila, bilo u izravnom obliku ili onom osuda i kazni za nepoštivanje, više nije prihvatljiva kao sredstvo koje vodi prema njegovu blagostanju te je opravdana samo kad je posrijedi sigurnost drugih.

Primjereno je da izjavim kako se odričem svake prednosti koja može proizići u korist moje argumentacije iz ideje apstraktnog prava, a kao stvari neovisne o korisnosti. Korisnost smatram vrhovnim prizivom u svim etičkim pitanjima; ali to mora biti korisnost u najširem smislu, utemeljena na trajnim interesima čovjeka kao napredujućeg bića. Tvrdim da ti interesi opravdavaju podređivanje individualne spontanosti izvanjskom nadzoru samo u pogledu onih postupaka pojedinca koji utječu na interese drugih ljudi. Ako tko izvrši djelo koje šteti drugima, to je *prima facie* argument u prilog njegovom kažnjavanju, zakonom ili, gdje zakonske kazne nisu pouzdano primjenjive, općom osudom. Mnogo je i pozitivnih postupaka u korist drugih na koje ga se može s pravom prinuditi, kao što su svjedočenje na sudu, sudjelovanje u obrani društva ili bilo koji drugi zajednički rad u interesu društva čiju zaštitu uživa, te određena individualna dobročinstva kao što su spašavanje života bližnjeg i zauzimanje za nezaštićene, stvari za koje ga se, kad su očigledno njegova dužnost, s pravom može učiniti odgovornim društvu. Osoba može prouzročiti štetu drugima ne samo djelovanjem nego i nedjelovanjem, i u oba se slučaja opravdano drži odgovornom za povredu. Drugi slučaj, istina,

* Akbar (1542–1605) bio je mogul i indijski car. Karlo Veliki (702–814) bio je prvi car Svetog Rimskog Carstva. Mill se na njih poziva kao na prve primjere prosvijećenog despotizma.

zahtijeva mnogo oprezniju primjenu prisile od prvoga. Proglasiti nekoga odgovornim za izazivanje štete drugima je pravilo; proglasiti ga odgovornim za nesprječavanje štete je, u relativnom smislu, iznimka. Postoje ipak brojni slučajevi dovoljno jasni i ozbiljni da bi opravdali tu iznimku. U svim stvarima vezanim uz vanjske odnose pojedinca, on je *de iure* odgovoran onima čiji su interesi u pitanju i, ako je potrebno, društvu kao njihovu zaštitniku. Često postoje opravdani razlozi da ga se ne drži odgovornim, ali ti razlozi moraju proizlaziti iz posebnih okolnosti pojedinog slučaja, ili zato što je riječ o vrsti slučaja u kojem bi u cjelini vjerojatno postupao bolje prepušten sam sebi negoli pod kontrolom društva, ili zato što bi pokušaj da se provede kontrola rezultirao drugim oblicima štete, većima od onih koje bi se spriječilo. Kad takvi razlozi spriječe nametanje odgovornosti, savjest bi samog izvršitelja trebala zauzeti ispražnjeno mjesto suca te zaštititi interese drugih koji nisu izvana zaštićeni, sudeći mu tim strože jer slučaj ne dopušta njegovu podložnost prosudbi drugih.

Postoji, međutim, područje ljudskog djelovanja u kojem društvo naspram pojedinca ima, ako i uopće, samo neizravan interes; ono obuhvaća čitav onaj vid života i ponašanja pojedinca koji se tiče isključivo njega ili, ako se tiče drugih, samo uz njihov slobodan, dobrovoljan i neobmanut pristanak i sudjelovanje. Kad kažem samo njega, mislim izravno i iz prve ruke, jer što god se tiče njega može utjecati na druge preko njega; primjedba utemeljena na ovoj mogućnosti bit će razmotrena u nastavku. To je, dakle, primjereno područje ljudske slobode. Ono sadržava, kao prvo, unutarnju domenu svijesti, zahtijevajući slobodu savjesti u najopsežnijem smislu, slobodu mišljenja i osjećanja, apsolutnu slobodu mišljenja i osjećanja o svim pitanjima, praktičnim ili misaonim, znanstvenim, moralnim ili teološkim. Može se činiti da sloboda izražavanja i objavljivanja mišljenja spada pod drugo načelo jer pripada onom vidu ponašanja pojedinca koji se tiče drugih, ali jer je gotovo jednako važna kao i sama sloboda mišljenja i jer se velikim dijelom oslanja na iste razloge, praktički je od nje neodvojiva. Kao drugo, to načelo zahtijeva slobodu ukusa i težnji, oblikovanja našeg životnog plana u skladu s našim karakterom, slobodu djelovanja, podložnu mogućim posljedicama, bez zapreka od strane drugih sve dok im ono što činimo ne izaziva štetu, čak i ako naše ponašanje smatraju budalastim, izopačenim ili pogrešnim. Treće, iz ove slobode svakog pojedinca proizlazi sloboda, u istim granicama, sjedinjavanja djelovanja pojedinaca; sloboda udruživanja, u bilo koiu svrhu koja ne izaziva štetu drugima. pod pretpostavkom

da su osobe koje se udružuju odrasle dobi te da nisu prisiljene ili obmanute.

Nijedno društvo u kojem se te slobode ne poštuju u cijelosti nije slobodno, bez obzira na oblik vladavine, i nijedno društvo u kojem one nisu apsolutne i bezuvjetne nije potpuno slobodno. Jedina je sloboda vrijedna toga naziva ona u kojoj možemo slijediti svoju dobrobit na svoj način, sve dok ne nastojimo lišiti druge njihove dobrobiti ili ih spriječiti u njezinu ostvarivanju. Svatko je istinski čuvar svoga zdravlja, tjelesnog, umnog i duhovnog. Čovječanstvo više dobiva dopuštajući svim pojedincima da žive kako žele negoli prisiljavajući svakog pojedinca da živi u skladu sa željama drugih.

Premda je ovo učenje sve samo ne novo i premda za neke može imati tautološki prizvuk, ne postoji učenje koje bi bilo izravnije suprotstavljeno općoj tendenciji postojećih mišljenja i postupanja. Društvo je poduzelo podjednake napore u svojem nastojanju da (u skladu sa svojim nazorima) prinudi ljude da se prilagode njegovim idejama kako osobne tako i društvene izvrsnosti. Drevne su države, uz podršku ondašnjih filozofa, držale da imaju pravo regulirati svaki vid privatnog ponašanja posredstvom javne vlasti, a na osnovi pretpostavke da država ima dubok interes u cjelokupnoj tjelesnoj i umnoj disciplini svakog svojeg građanina; oblik razmišljanja koji je možda bio prihvatljiv kad je riječ bila o malim republikama okruženim moćnim neprijateljima, koje su bile u stalnoj opasnosti od vanjskog napada ili unutarnjih previranja te za koje je čak i kratko razdoblje opuštenosti u pogledu energije i upravljanja sobom moglo biti pogubno, tako da si nisu mogle priuštiti čekanje na spasonosne trajne učinke slobode. U suvremenom svijetu veličina političkih zajednica i, prije svega, odvojenost duhovne i svjetovne vlasti (zbog koje je usmjeravanje ljudske savjesti dospjelo u druge ruke, a ne one koje su kontrolirale svjetovne poslove ljudi) spriječile su veće uplitanje zakona u pojedinosti privatnog života, ali mehanizmi moralne represije snažnije su zavladaali nad odstupanjem od prevladavajućih mišljenja, u osobnim čak i više nego u društvenim pitanjima. Religija je najsnažniji od elemenata koji su sudjelovali u oblikovanju moralnih osjećaja, jer je njome gotovo uvijek upravljala ili ambicija crkvene hijerarhije koja je težila nadzoru nad svakim područjem ljudskog ponašanja, ili duh puritanstva. Neki pak od suvremenih reformatora koji su zauzeli najsnažniji stav protiv religija iz prošlih vremena nimalo ne zaostaju za crkvama i sljedbama u nametanju prava na duhovnu dominaciju; osobito g. Comte. čiji društveni sustav izložen

u njegovu djelu *Système de Politique Positive* teži uspostavi (doduše, više moralnim negoli zakonskim sredstvima) despotizma društva nad pojedincem koji nadilazi sve što su razmatrali kao politički ideal čak i najstroži puritanci među drevnim filozofima.

Neovisno o posebnim načelima pojedinih mislilaca, u svijetu u cjelini postoji sve veća tendencija neopravdanog širenja vlasti društva nad pojedincem, pomoću sile javnog mnijenja kao i zakona, a budući da je tendencija svih promjena koje se odvijaju u svijetu osnažiti društvo te umanjiti moć pojedinca, to posezanje nije jedno od onih zala koja spontano iščezavaju, nego upravo suprotno, jedno od onih koja postaju sve silnija. Sklonost ljudi da, bilo kao vladari ili kao sugrađani, nameću vlastita mišljenja i sklonosti drugima kao pravila ponašanja toliko snažno podržavaju neka od najboljih i neka od najgorih osjećanja svojstvenih ljudskoj prirodi da je ne obuzdava gotovo ništa osim ograničavanja moći, a kako ta moć ne slabi nego jača, ako se protiv toga zla ne podigne visoka prepreka moralnog uvjerenja možemo, s obzirom na današnje stanje u svijetu, očekivati njegovo osnaživanje.

Poželjno je za ovu raspravu da se, umjesto da se odmah prihvatimo opće teze, ograničimo u prvome redu na jednu njezinu sastavnicu u pogledu koje se navedeno načelo, ako ne u potpunosti onda u određenoj mjeri, priznaje u suvremenom mnijenju. Ta je sastavnica sloboda misli, uz koju je neodvojivo vezana srodna joj sloboda govora i pisanja. Iako su te slobode u znatnoj mjeri dijelom političke etike u svim zemljama u kojima vladaju vjerska snošljivost i slobodne institucije, filozofski i praktični temelji na koje se one oslanjaju možda nisu toliko poznati kolektivnom umu i mnogi ih predvodnici javnog mnijenja ne poštuju u cijelosti, kako bi se moglo očekivati. Ti se temelji, pravilno shvaćeni, mogu primijeniti na mnogo više od samo jedne sastavnice predmeta te će temeljito razmatranje ovog dijela pitanja biti najbolji uvod u razmatranje ostalih. Oni kojima ništa od onoga što namjeravam reći neće predstavljati novost stoga će mi, nadam se, oprostiti ako o predmetu o kojem se tako često raspravlja već tri stoljeća povedem još jednu raspravu.

II. O slobodi misli i rasprave

Prošlo je, nadajmo se, vrijeme kad je bila potrebna obrana slobode tiska kao jednog od jamstava zaštite od korumpirane ili tiranske vlasti. Za pretpostaviti je da više nije potreban nikakav argument protiv dopuštanja zakonodavnoj ili izvršnoj vlasti čiji interesi nisu u skladu s interesima naroda da mu propisuje kako će razmišljati te da određuje koje će mu se argumente ili učenja dopustiti da čuje. Ovaj su aspekt pitanja, osim toga, raniji autori toliko često i veličajno utvrđivali da ovdje na njemu ne treba posebno ustrajati. Premda je engleski zakon o tisku danas jednako servilan kao i u vrijeme dinastije Tudora, opasnost je od njegova stupanja na snagu protiv političke rasprave, osim za vrijeme neke privremene uzbune kad strah od pobune tjera ministre i suce da napuste okvire ispravnosti, zanemariva i, općenito uzevši, u zemljama s ustavnim poretком ne treba strahovati da će vlast, bila ona u potpunosti odgovorna narodu ili ne, često nastojati kontrolirati izražavanje mišljenja, osim kada time sama postaje pronositeljem opće nesnošljivosti javnosti. Pretpostavimo stoga da je vlast u potpunosti združena s narodom te da nikad ne razmatra primjenu sile osim kad je to u skladu s onime što smatra izrazom njegove volje. Oспорavam, međutim, pravo naroda da primjenjuje takvu prisilu, samostalno ili uz pomoć svoje vlasti. Sama je ta moć nelegitimna. Ni najbolja vlast na nju nema ništa više prava nego najgora. Ona je jednako štetna, pa čak i štetnija, kad je njezina primjena u skladu s javnim mnijenjem negoli kad je s njime u suprotnosti. Kad bi cijelo čovječanstvo osim jedne osobe bilo jednog mišljenja, a samo ta jedna osoba suprotnog mišljenja, čovječanstvo ne bi imalo ništa više prava ušutkati tu jednu osobu nego što bi ona, kad bi imala vlast, imala pravo ušutkati čovječanstvo. Kad bi mišljenje bilo osobni posjed bez ikakve vrijednosti osim za vlasnika, kad bi zabrana mišljenja bila tek privatna povreda, bilo važno je li povreda nanesena tek nekolicini ili mnogima. Osobito je pak zlo kod sprječavanja izražavanja mišljenja u tome što ono orobljuje ljudski rod, buduće naraštaje kao i postojeće, one koji se ne slažu s određenim mišljenjem još i više negoli one koji ga podržavaju. Ako je to mišljenje ispravno, oni su lišeni mogućnosti da zabludu zamijene istinom; ako je pogrešno oni gube, što je gotovo jednaka dobrobit, jasniju percepciju i životniji dojam istine koji nastaju iz njezina sraza sa zabludom.

Te dvije pretpostavke, od kojih svaka ima poseban odgovarajući način izvođenja, treba zasebno razmotriti. Nikad ne možemo biti sigurni da je mišljenje koje nastojimo ugušiti pogrešno, a kad bismo i bili sigurni, njegovo bi gušenje i dalje bilo zlom.

Prvo: mišljenje koje autoritet želi suzbiti moglo bi biti istinito. Oni koji ga žele suzbiti, naravno, poriču njegovu istinitost, ali oni nisu nepogrešivi. Nemaju nikakvo ovlaštenje da odluče o tome pitanju u ime čitavog čovječanstva te isključe sve ostale iz prosudbe. Odbijajući saslušati neko mišljenje zato što su sigurni da je pogrešno, oni pretpostavljaju da je *njihova* sigurnost isto što i *apsolutna* sigurnost. Svako je gušenje rasprave pretpostavka nepogrešivosti. Osuda takvoga gušenja može se osloniti na taj općeniti argument, koji nije manje vrijedan zbog toga što je općenit.

Na žalost za zdrav razum ljudi, činjenica naše pogrešivosti nema u našoj praktičnoj prosudbi onu težinu koja joj je u teoriji uvijek dopuštena, jer iako svatko dobro zna da je pogrešiv, malo njih smatra potrebnim poduzeti mjere opreza protiv svoje pogrešivosti ili priznati pretpostavku da bi određeno mišljenje u koje su veoma sigurni moglo biti jedan od primjera zablude kojoj su, prema vlastitu priznanju, podložni. Apsolutni vladari i drugi koji su naviknuti na neograničenu poslušnost obično osjećaju takvo potpuno pouzdanje u vlastito mišljenje gotovo u svim predmetima. Ljudi koji su u sretnijem položaju, o čijim se mišljenjima katkad raspravlja i koji nisu posve nenaviknuti da ih se ispravlja kad su u krivu, jednako se neograničeno uzdaju jedino u ona svoja mišljenja koja dijele svi koji ih okružuju ili oni koje ponajviše poštuju, jer, razmjerno čovjekovu nedostatku pouzdanja u vlastitu prosudbu, on je obično temelji, s implicitnim povjerenjem, na nepogrešivosti „svijeta“ općenito. A „svijet“, svakom pojedincu, znači onaj dio svijeta s kojim dolazi u doticaj; njegova stranka, njegova sljedba, njegova crkva, njegova društvena klasa: onaj kojemu taj svijet znači nešto što obaseže vlastitu zemlju ili vlastito vrijeme može se, u usporedbi, smatrati gotovo velikodušnim i slobodoumnim. Njegovu pak vjeru u taj kolektivni autoritet ne potresa niti to što je svjestan da se u drugim vremenima, zemljama, sljedbama, crkvama, klasama i strankama razmišljalo, i još uvijek se razmišlja, na potpuno suprotan način. On prenosi odgovornost ispravnosti naspram disidentnih svjetova drugih ljudi na svoj svijet, i nimalo ga ne uznemirava pomisao na to da je o tome koji će od tih brojnih svjetova biti predmetom njegova pouzdanja odlučila puka slučajnost, te da bi iz istih razloga zbog kojih je u Londonu

postao pripadnikom Anglikanske crkve, u Pekingu postao budist ili Konfucijev sljedbenik. Pa ipak, samo je po sebi očito da, u svjetlu svih argumenata koji govore tome u prilog, vremena nisu ništa manje pogrešiva nego pojedinci; jer u svakom su se vremenu držala mnoga mišljenja koja su se u kasnijim vremenima smatrala ne samo pogrešnim nego i apsurdnim; i jednako je sigurno da će mnoga danas općeprihvaćena mišljenja buduća vremena odbaciti, kao što je sigurno da su mnoga mišljenja koja su nekoć bila općeprihvaćena odbačena danas.

Moguća primjedba na ovaj argument vjerojatno bi preuzela sljedeći oblik. Pretpostavka nepogrešivosti u pogledu zabrane širenja zablude nije ništa veća negoli u pogledu bilo koje druge mjere koju javna vlast može poduzeti prema vlastitoj prosudbi i odgovornosti. Ljudi raspolazu prosudbom kako bi je mogli koristiti. Zar bi im trebalo reći da je zbog mogućnosti neispravnog korištenja ne bi smjeli koristiti uopće? Zabraniti ono što smatraju štetnim nije polaganje prava na izuzeće od počinjenja pogreške, nego ispunjavanje njihove dužnosti da djeluju na temelju vlastitog, istina pogrešivog, svjesnog uvjerenja. Ako nikad ne bismo postupali u skladu sa svojim mišljenjem zato što bi ono moglo biti pogrešno, zapustili bismo sve svoje interese i dužnosti. Primjedba koja se odnosi na ponašanje općenito ne vrijedi i za svaki pojedini oblik ponašanja. Dužnost je vlasti i pojedinaca oblikovati najistinitija moguća mišljenja; oblikovati ih pažljivo i nikad ih ne nametati drugima, osim ako su sasvim sigurni da su u pravu. Ali kad jesu sigurni (ustvrdili bi oni koji tako misle), uzdržavati se od postupanja na temelju vlastitog mišljenja te dopustiti da se učenja koja se iskreno smatraju opasnim za dobrobit čovječanstva, u ovome životu ili u drugom, neograničeno šire zato što su drugi ljudi, u manje prosvijećenim vremenima, progonili mišljenja koja se danas smatraju istinitim nije savjesnost, nego kukavičluk. Pripazimo, moglo bi se reći, da ne počinimo istu pogrešku; ali nacije i vlasti griješile su i u drugim stvarima, koje su nedvojbeno prikladna područja za djelovanje vlasti: nametale su loše poreze, vodile su nepravedne ratove. Zar bismo stoga trebali ukinuti poreze i odbijati ratovati ma koliko bili izazvani? Stanovništvo i vlast moraju postupiti najbolje što mogu. Nema apsolutne sigurnosti, ali postoji doseg sigurnosti dovoljan za ostvarivanje ciljeva ljudskog života. Možemo i moramo pretpostaviti da je naše mišljenje istinito kako bi se naše postupanje moglo za njim voditi, i ne činimo ništa više od toga kad sprječavamo loše ljude da izopače društvo širenjem mišljenja koje smatramo pogrešnim i štetnim.

Moj je odgovor na te tvrdnje da činimo mnogo više od toga. Postoji velika razlika između pretpostavke da je određeno mišljenje istinito zato što uza sve mogućnosti da ga se ospori nije pobijeno, i pretpostavke da je istinito kako bi se onemogućilo njegovo pobijanje. Posvemašnja sloboda osporavanja i pobijanja našega mišljenja upravo je onaj preduvjet koji opravdava našu pretpostavku o njegovoj istinitosti u svrhu djelovanja u skladu s njim, te biće s ljudskim sposobnostima ne može posjedovati nikakvo razumno uvjerenje u istinitost vlastitog mišljenja osim na tom temelju.

Kad razmatramo povijest mišljenja ili uobičajeno ljudsko ponašanje, čemu treba pripisati činjenicu da ni jedno ni drugo nije i gore nego što jest? Sigurno ne prirodnoj ljudskoj sposobnosti razumijevanja, jer u pogledu svakog predmeta koji nije sam po sebi očigledan postoji devedeset i devet osoba koje nisu sposobne da o njemu sude na jednu koja to jest, a i sposobnost je te stote osobe samo relativna, budući da je većina istaknutih ljudi svih dosadašnjih naraštaja držala brojna mišljenja za koja se danas zna da su pogrešna i činila je ili odobravala brojne stvari koje danas nitko neće opravdavati. Zašto, dakle, kod čovječanstva u cjelini prevladava racionalno mišljenje i ponašanje? Ako ta prevaga doista postoji – a mora postojati, osim ako su ljudski odnosi oduvijek bili gotovo u beznadnom stanju – možemo to zahvaliti odlici ljudskog uma, izvoru svega što je kod čovjeka dostojno poštovanja kao intelektualnog ili moralnog bića, naime, činjenici da su njegove pogreške ispravljive. Čovjek je sposoban ispraviti svoje pogreške, kroz raspravu i na temelju iskustva. Ali ne i samo na temelju iskustva. Mora biti rasprave, koja će pokazati kako iskustvo treba protumačiti. Pogrešna mišljenja i postupanja postupno popuštaju pred činjenicama i argumentima, ali da bi djelovali na um, činjenice i argumenti moraju se pred njega iznijeti. Činjenice veoma rijetko same kazuju svoju priču, bez tumačenja koje će rasvijetliti njihovo značenje. Cjelokupna snaga i vrijednost ljudske prosudbe ovisi, dakle, o tom jednom svojstvu da se može ispraviti kada je pogrešna, i da se u nju može pouzdati jedino onda kad su sredstva za njezino ispravljanje stalno pri ruci. A kad nečija prosudba zaista zaslužuje povjerenje, zašto je do toga došlo? Zato što mu je um otvoren za kritike na račun vlastitog mišljenja i ponašanja. Zato što uzima u obzir sve što se može reći protiv njega, od toga prihvaća ono što je ispravno te razlaže samome sebi i, po mogućnosti, drugima, u čemu je pogrešnost onoga što je pogrešno. Zato što osjeća da je jedini način na koji ljudsko biće može pristupiti spoznavanju

cjelovitosti određenog predmeta da sasluša sve što o njemu mogu reći osobe svih vrsta mišljenja te da proučava sve načine gledanja na taj predmet iz svake moguće perspektive. Nijedan mudar čovjek nikad nije stekao svoju mudrost nekom drugom metodom, a nije ni u prirodi ljudskog intelekta da postane mudar na bilo koji drugi način. Navika stalnog ispravljanja i upotpunjavanja svojega mišljenja njegovom usporedbom s mišljenjima drugih, tako daleko od toga da izaziva sumnju i oklijevanje u njegovoj primjeni u praksi, jedini je stabilan temelj za opravdano povjerenje u njega, jer onaj koji je svjestan svega što se, barem očigledno, može reći protiv njega, koji je zauzeo svoje stajalište nasuprot svim poricateljima – znajući da je tragao za primjedbama i poteškoćama umjesto da ih izbjegava te da nije isključio iz razmatranja nijedno svjetlo koje se na taj predmet može baciti iz bilo kojeg kuta – ima pravo smatrati svoje mišljenje boljim od mišljenja bilo koje osobe ili mnoštva njih koje nisu prošle sličan proces.

Nije pretjerano zahtijevati da se ono što najmudriji ljudi, koji imaju najviše prava pouzdati se u vlastitu prosudbu, smatraju nužnim da bi opravdali svoje pouzdanje u nju, podvrgne prosudbi one raznovrsne skupine nekolicine mudrih i mnoštva budalastih koja se naziva javnošću. Najnesnošljivija od svih crkava, Rimokatolička crkva, priznaje i pozorno sluša „đavoljeg odvjetnika“ čak i pri kanonizaciji sveca. Ni najsvetiji ljudi, čini se, ne mogu primiti posthumne počasti dok se ne dozna i odvagne sve što bi vrag mogao reći protiv njih. Kad se ne bi dopustilo dovodenje u pitanje čak i Newtonove filozofije, čovječanstvo ne bi moglo osjećati toliko posvemašnje uvjerenje u njezinu istinitost kao što ga osjeća sada. Uvjerenja za koja imamo najviše opravdanja nemaju nikakvo jamstvo na koje bi se mogla osloniti osim stalnoga poziva čitavom svijetu da dokaže da su neutemeljena. Ako izazov ne bude prihvaćen ili bude prihvaćen pa propadne, i dalje smo daleko od sigurnosti, ali učinili smo najbolje što postojeće stanje ljudskog razuma dopušta, nismo zanemarili ništa što bi moglo dati istini priliku da dopre do nas: ako poprišta ostanu otvorena, možemo se nadati da će se, ako postoji bolja istina, ona pronaći kad je ljudski um postane sposoban prihvatiti, a u međuvremenu možemo se osloniti na to da smo dobili pristup istini u onoj mjeri u kojoj je to u naše vrijeme moguće. To je doseg sigurnosti dostupan pogrešivom biću, kao i jedini način da se ona postigne.

Neobično je što ljudi priznaju valjanost argumenata za slobodnu raspravu, ali prigovaraju kad se oni „dovode do krajnosti“, ne

Sada smo prepoznali nužnost slobode mišljenja i slobode izražavanja mišljenja za umnu dobrobit čovječanstva (o kojoj ovise sve druge dobrobiti) na četiri različita temelja, koja ćemo sada ukratko sažeti.

Prvo, kad je određeno mišljenje osuđeno na neizražavanje ono bi, koliko možemo pouzdano znati, moglo biti istinito. Poricati to značilo bi pretpostaviti da smo nepogrešivi.

Drugo, kad je suzbijeno mišljenje zabluda ono može, što je veoma često, sadržavati jedan dio istine, a jer opće ili prevladavajuće mišljenje o određenom predmetu rijetko ili nikad nije cjelovita istina, samo se srazom između suprotstavljenih mišljenja može doći do njezina ostatka.

Treće, čak i kad prihvaćeno mišljenje nije samo istinito nego je cjelovita istina, osim ako ono ne dopušta i zaista trpi snažnu i ozbiljnu kritiku, većina onih koji ga prihvate držat će ga se kao oblika predrasude, uz vrlo malo osjećanja ili razumijevanja njegovih racionalnih temelja. I ne samo to nego, kao četvrto, značenje samog nauka bit će u opasnosti da se izgubi ili oslabi te ostane bez suštinskog učinka na karakter i ponašanje; jer će dogma postati tek formalna izjava, zauvijek nedjelotvorna, ali koja će prepriječiti put dostizanju bilo kakva stvarnog i iskrenog uvjerenja na temelju razuma ili osobnog iskustva te spriječiti njegov razvoj.

Prije nego što napustimo temu slobode mišljenja, treba obratiti pažnju na one koji tvrde da bi trebalo dopustiti slobodno izražavanje svih mišljenja pod uvjetom da način njihova izražavanja bude umjeren te da ne prijeđe granicu ravnopravne rasprave. Mnogo bi se toga moglo reći o nemogućnosti utvrđivanja tih pretpostavljenih granica, jer ako granicu predstavlja uvreda onima čije se mišljenje napada, smatram da iskustvo pokazuje da do te uvrede dolazi kad god je napad djelotvoran i snažan te da im se svaki protivnik koji ih čvrsto pritisne i kojem je teško odgovoriti, ako iskazuje ikakvo snažno osjećanje prema predmetu o kojem je riječ, čini neumjerenim protivnikom. Ovo se razmatranje, međutim, premda je važno iz praktične perspektive, gubi u mnogo temeljnijoj primjedbi. Način nametanja određenog mišljenja, čak i ako je istinito, nesumnjivo može biti veoma nepoželjan te opravdano prouzročiti oštar prijekor, ali glavni su prijestupi te vrste takvi da ih je, osim uslijed slučajnog samoodavanja, uglavnom nemoguće jasno dokazati. Najteži su od njih, kada sofistčki raspravljamo, suzbijanje činjenica ili argumenata, pogrešno navođenje elemenata slučaja ili lažno prikazivanje suprotnog mišljenja. No sve to, čak i u najvećoj mjeri, tako kontinuirano i u savršeno

dobroj vjeri čine osobe koje se ne smatra, i koje se ni inače ni u čemu ne bi smjelo smatrati, neukim ili nesposobnim, da je rijetko moguće na odgovarajućim temeljima i savjesno obilježiti to lažno prikazivanje kao moralno pogrešno, a još bi se manje zakon mogao držati umiješati u tu vrstu kontroverznog neprimjerenog ponašanja. S obzirom na ono što se obično misli pod neumjerenom raspravom, naime vrijeđanje, sarkazam, osobni napadi i slično, javno potkazivanje tih oružja zaslužilo bi veće simpatije kad bi se predložila njihova zabrana objema stranama podjednako, ali nastoji se obuzdati samo njihova uporaba protiv prevladavajućeg mišljenja. Protiv onog koje ne prevladava ne samo da se mogu koristiti bez opće osude, nego će osobi koja se njima koristi vjerojatno priskrbiti pohvale za njezinu iskrenu gorljivost i pravednu ozlojeđenost. Pa ipak, kakva god šteta nastala iz uporabe tih oružja, ona je najveća kad se koriste protiv razmjerno bespomoćnih, i kakvu god nepravednu prednost određeno mišljenje može izvući iz ovoga načina njegova nametanja, to se odnosi gotovo isključivo na prihvaćena mišljenja. Najgori prijestup te vrste koji polemičar može počinuti jest stigmatizirati ljude suprotnog mišljenja kao loše i nemoralne. Toj su vrsti klevete osobito izloženi oni koji podržavaju bilo koje nepopularno mišljenje jer ih uglavnom ima malo i jer su neutjecajni, i jer nikome osim njima samima nije u interesu da se učinjena im nepravda ispravi; ali to je oružje, po samoj prirodi slučaja, uskraćeno onima koji napadaju prevladavajuće mišljenje. Ne mogu se njime koristiti na siguran način, a kad bi i mogli, to ne bi imalo nikakva učinka osim što bi im se odbilo u lice. Općenito uzevši, mišljenja suprotna općeprihvaćenima mogu se saslušati samo kad ih se iznosi uz naučenu odmjerenu jezika te najopreznije izbjegavanje nepotrebnih uvreda, od čega se gotovo nikad niti u najmanjoj mjeri ne odstupa bez uzmicanja; dok neobuzdana grdnja kojom se služe zastupnici prevladavajućeg mišljenja zaista odvraća ljude od izražavanja suprotnih mišljenja i od slušanja onih koji ih izražavaju. U interesu je, dakle, istine i pravednosti, daleko važnije obuzdati uporabu pogrđnog jezika negoli onog drugog te kad bi, na primjer, trebalo birati, postojala bi mnogo veća potreba za obuzdavanjem agresivnih napada na nevjerništvo negoli na religiju. Očigledno je, međutim, da zakon i vlast nemaju pravo obuzdavati ni jedno ni drugo, dok bi javno mnijenje u svakom slučaju trebalo donijeti svoju presudu u skladu s okolnostima pojedinog slučaja, osuđujući svakoga, bez obzira na to koje mišljenje zastupa, u čijem se načinu zagovaranja iskazuje nedostatak iskrenosti ili zloćudnost

Tko dopusti da mu svijet ili njegov dio svijeta umjesto njega bira životni naum, taj nema potrebe ni za kakvom sposobnošću osim majmunske sposobnosti oponašanja. Tko svoj naum bira sam, koristi se svim svojim sposobnostima. On mora promatrati da bi uvidio, razmišljati i rasuđivati da bi predvidio, aktivno prikupljati materijale na temelju kojih će donijeti odluku, razlučivati da bi odlučio te, nakon što je odlučio, čvrsto i dosljedno pridržavati se svoje promišljene odluke. On pak te sposobnosti upotrebljava i primjenjuje u onoj mjeri u kojoj vlastite postupke određuje sam, prema vlastitoj prosudbi i osjećanjima. Moguće je da ga se može voditi ispravnim putem i čuvati od zla u odsustvu svega toga, ali kolika će onda biti njegova usporedna vrijednost kao ljudskog bića? Zaista je od važnosti ne samo što ljudi čine, nego i kakva vrsta ljudi to čini. Među ljudskim djelima za čije se usavršavanje i dotjeravanje ljudski život može s pravom koristiti prvo je po važnosti zacijelo sam čovjek. Pod pretpostavkom da kuće mogu graditi, kukuruz uzgajati, bitke voditi, ciljeve slijediti, čak i crkve graditi i molitve izgovarati strojevi – automati u ljudskom obliku – tim automatima zamijeniti čak i muškarce i žene koji trenutno nastanjuju civiliziranije dijelove svijeta te koji su zacijelo tek izgledniji primjerci onoga što priroda može i hoće proizvesti značilo bi značajan gubitak. Ljudska priroda nije stroj koji treba izgraditi prema utvrđenom modelu i odrediti mu da radi ono što je za njega propisano, nego stablo koje treba rasti i razvijati se u svim smjerovima, kako nalažu suštinske sile koje ga čine živim bićem.

Vjerojatno će se priznati da je poželjno da ljudi vježbaju svoje razumijevanje te da je razborito poštivanje običaja, ili čak povremeno razborito odstupanje od njih, bolje negoli slijepa im i mehanička privrženost. U određenoj se mjeri prihvaća da bi naše razumijevanje trebalo biti naše vlastito, ali ne postoji odgovarajuća volja da se prihvati da bi naše želje i porivi trebali biti naši vlastiti ili da imati vlastite porive, bilo koje snage, znači išta osim opasnosti i zamke. Pa ipak, želje i porivi jednako su dijelom savršena ljudskog bića kao i uvjerenja i obuzdavanja, i snažni su porivi opasni samo kad nisu odgovarajuće uravnoteženi; kad se jedna skupina sklonosti i težnji razvije u snagu dok druge, koje bi trebale s njima supostojati, ostaju slabim i neaktivnim. Ljudi ne djeluju pogrešno zato što su njihove želje snažne, nego zato što su slabo osviješteni. Ne postoji nikakva prirodna povezanost između snažnih poriva i slabe osviještenosti. Prirodna povezanost ide u drugom smjeru. Ustvrditi da su želje i osjećanja jedne osobe jači i raznovrsniji od želja i osjećanja drugih

znači reći samo to da ona posjeduje više sirove ljudske prirode te je stoga možda sposobna za veće zlo, ali zacijelo i za veće dobro. Snažni su porivi tek drugi naziv za energiju. Energija se može zloupotrijebiti, ali energična priroda uvijek može učiniti više dobra negoli indolentna i ravnodušna. Oni koji imaju najviše prirodnih osjećanja uvijek su oni čija kultivirana osjećanja mogu postati najsnažnija. Iste snažne sklonosti koje čine osobne porive životnim i snažnim također su i izvor iz kojega nastaju najstrastvenija ljubav prema vrlini te najstroža samokontrola. Njihovom kultivacijom društvo ujedno ispunjava svoju dužnost i štiti svoje interese; ne odbacujući stvari koje čine heroje jer ne zna kako ih stvoriti. Za osobu čije su želje i porivi njezini vlastiti – koji su izraz njezine prirode, kako ju je razvila i odredila njezina kultura – kaže se da ima karakter. Osoba čije želje i porivi nisu njezini vlastiti nema ništa više karaktera od parnog stroja. Ako su joj porivi, uz to što su njezini, ujedno i snažni i ako njima upravlja snažna volja, ona ima energičan karakter. Tko smatra da individualnost želja i poriva ne bi trebalo poticati mora smatrati i da društvo nema potrebe za ljudima snažne naravi – da ono nije bolje kad u njemu postoji mnogo osoba snažna karaktera te da visok opći prosjek energije nije poželjan.

U nekim prijašnjim društvenim okolnostima te su sile mogle biti i bile su daleko iznad sposobnosti društva da ih disciplinira i kontrolira. Postojalo je vrijeme kad je elementa spontanosti i individualnosti bilo previše, i društvena su načela vodila tešku bitku s njime. Tada je poteškoća bila navesti ljude snažna uma ili tijela da poštuju bilo kakva pravila koja su od njih zahtijevala da obuzdavaju svoje porive. Kako bi se ova poteškoća prevladala, zakon i disciplina su, poput papa koji su se borili protiv careva, nametnuli svoju moć nad cjelokupnim čovjekom, zahtijevajući kontrolu nad čitavim njegovim životom kako bi kontrolirali njegov karakter, za čije ograničavanje društvo nije pronašlo nijedno drugo sredstvo. Danas je, međutim, društvo u potpunosti zavladao nad individualnošću, i opasnost koja prijete ljudskoj prirodi više nije višak, nego nedostatak osobnih poriva i sklonosti. Stvari su se stubokom promijenile, jer su strasti onih koji su bili snažni po položaju ili osobnoj darovitosti uobičajeno bile u stanju pobune protiv zakona i uredbi te ih se moralo strogo obuzdati da bi se osobama u njihovu doseg omogućilo uživanje makar i djelića sigurnosti. U naše vrijeme svatko, od najviše do najniže društvene klase, kao da živi pod budnim okom prijeteće prisimotre od koje se strahuje. Ne samo u onome što se tiče drugih, nego i u onome

što se tiče isključivo njih, pojedinac ili obitelj ne pitaju se – koje su moje sklonosti? Ili, što bi odgovaralo mojem karakteru i položaju? Ili, što bi omogućilo da se prema onome što je u meni najbolje i najuzvišenije postupa korektno, kako bi se moglo razvijati i napredovati? Oni se pitaju – što bi odgovaralo mojem položaju? Što obično čine osobe mojeg položaja i imovinskih prilika? Ili (još gore), što obično čine osobe koje su po položaju i imovinskim prilikama iznad mene? Ne tvrdim da oni odabiru ono što je uobičajeno a ne ono što odgovara njihovoj sklonosti. Njima ne pada na pamet da imaju ikakvu sklonost osim prema onome što je uobičajeno. Tako se sam um poklanja pred jarmom. Čak i u onome što ljudi čine iz zadovoljstva, prilagođenost je prvo što im pada na pamet. Oni vole u skupinama, odabiru samo između onoga što je uobičajeno, osobitost ukusa i ekscentričnost ponašanja izbjegavaju isto kao i zločin sve dok, zbog toga što nisu slijedili svoju prirodu, više nemaju prirode koju bi slijedili; njihove su ljudske sposobnosti uvele i iscrpljene; postali su nesposobni za bilo kakve snažne želje ili vlastita zadovoljstva te općenito nemaju ni autentičnih mišljenja ni osjećanja, niti onih koji bi zaista bili njihovi. Je li to, dakle, poželjno stanje ljudske prirode?

Prema teoriji kalvinizma jest. Prema toj teoriji jedini je veliki prijestup čovjeka samovolja. Sve dobro za koje je čovječanstvo sposobno sastoji se u pokornosti. Nemate izbora, morate učiniti tako i nikako drukčije: „Sve što nije dužnost, grijeh je“. Budući da je ljudska priroda radikalno iskvarena, nema iskupljenja za nikoga sve dok se ona u njemu ne suzbije. Za onoga koji podržava ovu teoriju života, iskorjenjivanje ljudskih sposobnosti, svojstava i mogućnosti nije zlo; čovjeku nije potrebna nikakva sposobnost osim one predavanja Božjoj volji te ako se koristi svojim sposobnostima u bilo koju drugu svrhu osim da što djelotvornije ispunjava tu pretpostavljenu volju, bilo bi mu bolje da ih uopće nema. To je teorija kalvinizma koju, u ublaženom obliku, podržavaju i mnogi koji sebe ne smatraju kalvinistima, s time da se ta ublaženost sastoji u manje asketskom tumačenju navodne Božje volje, navodeći da je Njegova volja da čovječanstvo zadovolji neke od svojih sklonosti; naravno, ne na način koji ono samo odabere nego pokorno, to jest, na način koji mu propisuje autoritet i koji je stoga, uz nužne specifičnosti pojedinog slučaja, jednak za sve.

U nekom takvu podmuklom obliku danas postoji snažna sklonost prema ovoj uskoj i ograničenoj teoriji života te skućenoj i usko-grudnoj vrsti ljudskog karaktera koju ona njeguje. Mnogi nesumnjivo iskreno smatraju da su takva tjeskobna i patuljasta ljudska bića

onakva kakvim ih je njihov Stvoritelj zamislio, kao što mnogi smatraju da su stabla mnogo veće kakvoće kad su obrezana u okljaštreno stabalce ili izrezbarena u životinjske figure, negoli onakva kakvim ih je priroda stvorila. Međutim, ako nas neki dio religije uči vjerovati da je čovjeka stvorilo dobro biće, bilo bi mnogo dosljednije tome uvjerenju vjerovati da je to biće stvorilo ljudske sposobnosti da bi se mogle kultivirati i razvijati, a ne iskorjenjivati i uništavati, te da ono uživa u svakom pristupu svojih stvorenja koji je bliži idealnoj predodžbi koja je u njima utjelovljena, u svakom povećanju njihovih sposobnosti shvaćanja, djelovanja ili uživanja. Postoji vrsta ljudske izvrsnosti drukčija od kalvinističke; ideja prema kojoj je čovječanstvu njegova priroda darovana u druge svrhe, a ne tek da je se odrekne. „Pogansko samoisticanje“ jedan je od elemenata ljudske vrijednosti, kao i „kršćanski samoprijegor“. Postoji grčki ideal samorazvoja s kojim se platonski i kršćanski ideal vladanja sobom miješa, ali ga ne istiskuje. Možda je bolje biti John Knox negoli Alkibijad, ali biti Periklo bolje je od obojega; a niti Periklo, kad bismo imali jednoga u današnje vrijeme, ne bi bio bez bilo kojeg dobrog svojstva koje je pripadalo Johnu Knoxu.

Ljudska bića ne postaju plemenit i predivan predmet promatranja ako se sve što je u njima individualno svladava do jednoličnosti, nego ako se to priziva i kultivira, u granicama koje nameću interesi i prava drugih; a kako djela nose obilježje karaktera onoga koji ih ispunjava, istim procesom ljudski život također postaje bogat, raznovrstan i živahan, obilnije snabdijevajući duševnom hranom uzvišene misli i uzdižući osjećaje te osnažujući vezu koja povezuje svakog pojedinca s njegovim rodom, čineći našu vrstu neizmjerljivo vrjednijom za njezine pripadnike. Razmjerno razvoju svoje individualnosti svatko postaje vrjedniji za sebe te je stoga u mogućnosti biti vrjedniji i za druge. Veća je punoća života u njegovu postojanju, a kad je više života u pojedincima, više ga je i u mnoštvu koje se od njih sastoji. Onoliko suzbijanja koliko je potrebno da bi se snažnije predstavnike ljudske prirode spriječilo u posezanju za pravima drugih prijeko je potrebno, ali za to postoji obilna nadoknada čak i u pogledu ljudskog razvoja. Sredstva razvoja koja pojedinac gubi zbog toga što je spriječen u zadovoljavanju svojih sklonosti na štetu drugih uglavnom su dobivena na račun razvoja drugih. Međutim, čak i za njega postoji zadovoljavajuća naknada za to, u vidu boljeg razvoja društvenog dijela njegove prirode koji je omogućilo obuzdavanje njezina sebičnog dijela. Ograničenost strogim pravilima pravednosti u svrhu zaštite

dobrobiti drugih razvija osjećanja i sposobnosti kojima je cilj dobrobit drugih; ali ograničenost u stvarima koje ne utječu na dobrobit drugih, nametnuta jednostavno njihovim nezadovoljstvom, ne razvija ništa vrijedno osim one snage karaktera koja se može razviti odupiranjem ograničenjima. Ako se na nju pristane, ona otupljuje i slabi cjelokupnu ljudsku prirodu. Kako bi se postupilo korektno prema prirodi svakog pojedinca ključno je da se različitim osobama dopusti da vode različite živote. Budućim je naraštajima određeno doba vrijedno pozornosti proporcionalno razmjerima u kojima je ta sloboda u njemu postojala. Čak ni despotizam ne ostvaruje svoje najgore učinke sve dok u njemu postoji individualnost, i što god suzbija individualnost despotizam je, kojim god da se imenom zvalo, i bilo da tvrdi da provodi Božju volju ili naloge ljudi.

Budući da je rečeno da je individualnost isto što i razvoj te da samo kultiviranje individualnosti stvara ili može stvoriti razvijena ljudska bića, mogao bih ovdje zaključiti dokazivanje, jer što se više ili bolje može reći o određenom stanju ljudskih odnosa negoli da sama ljudska bića približava onom najboljem što ona mogu postići? Ili, što se gore može reći o nekoj zapreci dobru negoli da ona to sprječava? Nesumnjivo je, međutim, da ta razmatranja neće biti dovoljna da se uvjere oni kojima najviše treba uvjeravanje, te je potrebno dalje pokazati da su ta razvijena ljudska bića od koristi nerazvijenima – ukazati onima koji ne žele slobodu i koji se njome ne bi koristili na to da bi mogli biti na neki shvatljiv način nagrađeni za dopuštanje drugima da se njome služe bez zapreka.

Na prvome bih mjestu stoga napomenuo da bismo od njih možda mogli nešto naučiti. Nitko ne poriče da je originalnost vrijedan element u ljudskim odnosima. Uvijek postoji potreba, ne samo za otkrivanjem novih istina i ukazivanjem na to da ono što je nekad bilo istinito to više nije, nego i za uvođenjem novih praksi i pružanjem primjera prosvjećenijeg ponašanja te boljeg ukusa i smisla u ljudskom životu. To može pobijati samo onaj koji vjeruje da je svijet već dosegnuo savršenstvo u svim svojim životnim postupcima. Istina je da nije svatko jednako sposoban pružiti tu dobrobit. U usporedbi s cjelinom čovječanstva, postoji tek nekolicina takvih, čiji bi načini življenja, kad bi ih usvojili drugi, značili poboljšanje uspostavljene prakse; ali ta je nekolicina sol zemlje; bez njih bi ljudski život postao ustajala kaljuža. Ne samo da upravo oni uvode dobrobiti koje prethodno nisu postojale, oni održavaju životnost onih koje već postoje. Kad ne bi bilo ništa nova za učiniti, bi li ljudski intelekt postao

nepotreban? Bi li bilo razumno kad bi oni koji čine sve po starom zaboravili zašto to čine i činili to poput stoke, a ne kao ljudska bića? Čak i u najboljim uvjerenjima i praksama postoji veoma jaka tendencija da degeneriraju u mehaničnost, i osim ako postoji slijed osoba čija neprestano opetovana originalnost sprječava da temelji tih uvjerenja i praksi postanu pukom tradicijom, takva se mrtva materija ne bi mogla oduprijeti niti najmanjem udaru bilo čega što je zaista životno te ne bi bilo razloga zašto civilizacija ne bi odumrla, poput Bizantskog Carstva. Genijalne osobe, istina, jesu i vjerojatno će uvijek biti neznatna manjina, ali da bi one postojale potrebno je očuvati tlo iz kojeg rastu. Genij može slobodno disati samo u ozračju slobode. Genijalne su osobe, *ex vi termini*, individualiziranije od drugih ljudi, te su posljedično manje sposobne uklopiti se bez bolnog sažimanja u jedan od malobrojnih kalupa koje društvo nudi kako bi sačuvalo svoje članove od problema oblikovanja vlastitog karaktera. Ako oni iz plahosti pristanu na to da ih se silom uklopi u jedan od tih kalupa te dopuste da sve njihove osobine koje se ne mogu razviti pod pritiskom ostanu nerazvijene, društvo će biti preprekom razvoju njihova genija. Ako pak imaju snažan karakter i zbate svoj jaram, postaju metom za društvo koje ih nije uspjelo svesti na banalnost, na koju će ono s uzvišenim upozorenjem ukazivati kao na „divlje“, „pogrešno“ i slično, kao što bi se netko mogao požaliti da rijeka Niagara ne teče glatko između svojih obala poput kakva nizozemskog kanala.

Stoga snažno ustrajem na važnosti genija te potrebi da mu se dopusti da se slobodno razvija, u misli i u praksi, svjestan da nitko neće osporiti takvo gledište u teoriji, ali također znajući da je u stvarnosti gotovo svatko prema tome ravnodušan. Ljudi misle da je genij divna stvar ako omogućuje čovjeku da napiše kakvu uzbudljivu pjesmu ili naslika sliku. Međutim, u njegovu pravome smislu, onom originalnosti u mislima i djelima, premda nitko ne tvrdi da se geniju ne treba diviti, gotovo svi u srcu misle da mogu i bez njega. To je, nažalost, odveć prirodno da bi izazivalo čuđenje. Originalnost je jedina stvar od koje neoriginalni umovi ne vide koristi. Oni ne mogu uvidjeti što ona za njih može učiniti. A kako i bi? Kad bi to mogli uvidjeti, onda to ne bi bila originalnost. Prva usluga koju im originalnost mora učiniti jest otvoriti im oči, i kad bi se to jednom u potpunosti ostvarilo imali bi priliku da i sami budu originalni. U međuvremenu, imajući na umu da nikad ništa nije učinjeno, a da to netko nije učinio prvi te da su sva dobra plodovi originalnosti, neka im se dopusti da budu toliko skromni da vjeruju kako postoji još nešto što ona može

postići te da se uvjere da im je originalnost, što su manje svjesni želje za njom, tim više potrebna.

Trijezna je istina da je, kakvo god se poštovanje pridavalo ili čak odavalo stvarnoj ili pretpostavljenoj umnoj nadmoći, opća tendencija diljem svijeta da osrednjost zadobije najveću moć među ljudima. U antičkoj povijesti, u srednjem vijeku te u manjoj mjeri tijekom dugotrajnog prijelaza iz feudalnog doba do danas, pojedinac je sam po sebi značio moć, a ako je posjedovao velik talent ili zauzimao visok društveni položaj, značio je znatnu moć. Danas su pojedinci izgubljeni u mnoštvu. U politici je gotovo trivijalno ustvrditi da javno mnijenje danas vlada svijetom. Jedina je moć vrijedna toga naziva moć masa te moć vlasti kako ona postaje sredstvom ostvarivanja sklonosti i poriva masa. To vrijedi kad je riječ o moralnim i društvenim odnosima privatnog života jednako kao i u području javnih poslova. Oni čija se mišljenja nazivaju javnim mnijenjem nisu uvijek ista vrsta javnosti. U Americi je to cjelokupno bjelačko stanovništvo; u Engleskoj uglavnom srednja klasa. Međutim, oni su uvijek masa, odnosno kolektivna osrednjost; a što je još veća novost, danas mase ne preuzimaju svoja mišljenja od državnih ili crkvenih velikodostojnika, tobožnjih vođa ili iz knjiga. Njihovo mišljenje za njih oblikuju ljudi koji su im uvelike slični, obraćajući im se ili govoreći u njihovo ime, iznebuha, putem novina. Ne žalim se na sve to. Ne tvrdim da postoji opće pravilo koje bi bilo lakše uskladiti s trenutnim niskim stupnjem ljudskog uma, ali to ne onemogućuje da vlast osrednjih bude osrednja vlast. Nijedna se vlast, demokratska ili ona brojne aristokracije, nikad u svojim političkim djelima ili mišljenjima, kvalitetama ili stanju uma koje je kultivirala nije uzdigla niti se mogla uzdići iznad osrednjosti, osim utoliko što je suvereno mnoštvo dopustilo da ga vode (što je u svojim najboljim vremenima uvijek činilo) savjeti i utjecaj nadarenijeg i obrazovanijeg pojedinca ili nekolicine njih. Uvođenje svih mudrih ili plemenitih stvari dolazi i mora dolaziti od pojedinaca, isprva uglavnom od jednog pojedinca. Čast i slava prosječna čovjeka leže u njegovoj sposobnosti da slijedi tu inicijativu; da može iznutra odgovoriti na mudre i plemenite stvari te da ga se do njih može dovesti otvorenih očiju. Ne podržavam onu vrstu „štovanja heroja“ kojom se aplaudira snažnom čovjeku od genija zbog nasilnog preotimanja vlasti nad svijetom i nametanja svoje volje unatoč njemu. Jedino što on može zahtijevati jest sloboda da mu pokaže put. Moć prisiljavanja drugih da ga slijede nije samo nedosljedna sa slobodom i razvojem svih ostalih, nego kviri

i snažnog čovjeka samog. Čini se, međutim, da bi, kad bi mišljenja masa prosječnih ljudi posvuda prevladavala, protuteža i korektiv toj tendenciji bila što izraženija individualnost onih čije su misli na višoj razini. Upravo bi pod takvim okolnostima iznimne pojedince trebalo poticati da djeluju drukčije od mase, umjesto da ih se od toga odvraća. U drugim slučajevima nema prednosti u tome, osim ako ne djeluju samo drukčije, nego i bolje. U ovo doba puki primjer neprilagođenosti, tek odbijanje pokoravanja običaju, samo po sebi predstavlja zaslugu. Upravo zbog toga što tiranija javnog mnijenja čini ekscentričnost prijekornom poželjno je da ljudi budu ekscentrični, kako bi se kroz tu tiraniju probilo. Ekscentričnosti je uvijek bilo u izobilju u vremenima i na mjestima koji su obilovali snagom karaktera, te je količina ekscentričnosti u društvu uglavnom bila razmjerna brojnosti genija, misaonoj snazi i moralnoj hrabrosti koju je ono sadržavalo. Glavna je opasnost današnjeg vremena u tome što se tako malobrojni usuđuju biti ekscentrični.

Već sam ustvrdio da je važno neuobičajenim pojavama omogućiti najslobodnije moguće djelovanje, kako bi se s vremenom pokazalo koje su od njih prikladne da postanu običajima. Međutim, neovisnost djelovanja i nepoštivanje običaja ne zaslužuju poticaj samo zato što omogućuju uvođenje boljih načina djelovanja te običaja koji više zaslužuju postati općeprihvaćeni; i nemaju samo osobe utvrđene umne nadmoći pravo da žive svoje živote na svoj način. Nema razloga da svaka ljudska egzistencija bude izgrađena prema istom obrascu ili prema malom broju obrazaca. Ako određena osoba posjeduje prihvatljivu količinu zdravog razuma i iskustva, njezin je način planiranja vlastite egzistencije najbolji, ne zato što je takav sam po sebi, nego upravo zato što je to njezin način. Ljudska bića nisu ovce, a čak ni ovce nisu nerazpoznatljivo nalik jedna drugoj. Čovjeku kaput ili par čizama ne mogu pristajati ako nisu ili skrojeni po njegovoj mjeri ili ako može probirati iz cijelog skladišta. Uostalom, lakše ga je opremiti odgovarajućim životom negoli kaputom, ili ljudska bića više nalikuju jedna drugima po čitavom svojem fizičkom i duhovnom ustrojstvu negoli po obliku svojih stopala? Kad bi se ljudi razlikovali samo po ukusima, to bi već bio dovoljan razlog da ih se ne nastoji sve oblikovati prema istom modelu. No, različite osobe zahtijevaju i različite uvjete za svoj misaoni razvoj i ne mogu zdravo živjeti u istome moralnom sustavu ništa više nego što različite biljke mogu živjeti u istome fizičkom okruženju, atmosferi i klimi. Iste stvari koje jednoj osobi pomažu kultivirati njezinu višu prirodu drugoj predstavljaju

IV. O granicama autoriteta društva nad pojedincem

Gdje je, dakle, ispravna granica suverenosti pojedinca nad samim sobom? Gdje počinje autoritet društva? Koji bi dio ljudskog života trebalo prepustiti pojedincu, a koji dodijeliti društvu?

Objema će pripasti odgovarajući dio ako i jedno i drugo budu upravljali onim koji ih se neposredno tiče. Onim dijelom života koji je uglavnom u interesu pojedinca trebao bi upravljati pojedinac, dok bi onim koji je uglavnom u interesu društva trebalo upravljati društvo.

Premda društvo nije zasnovano na ugovoru i premda izmišljanje ugovora ne bi li se iz njega utvrdile društvene obveze ne može poslužiti ničim dobrom, svatko tko uživa zaštitu društva duguje mu za tu dobrobit, i zbog činjenice da se živi u društvu nužno je da postoji obveza stanovite vrste ponašanja prema drugima. To se ponašanje sastoji, kao prvo, u neizazivanju štete interesima drugih ili, radije, određenim interesima koji bi se, izričitim zakonskim odredbama ili prešutnim razumijevanjem, trebali smatrati pravima te, kao drugo, u tome da svaka osoba snosi svoj udio (koji se mora temeljiti na nekom ravnopravnom načelu) u naporima i žrtvama koji nastaju iz obrane društva ili njegovih članova od povrede i uznemiravanja. Društvo opravdano pod svaku cijenu nameće te uvjete onima koji nastoje spriječiti njihovo ispunjavanje; a to nije i sve što društvo može učiniti. Djela pojedinca mogu biti štetna za druge ili im može nedostajati obzira prema njihovoj dobrobiti, a da se pritom ne narušavaju njihova osnovna prava. Prijestupnik se tada može opravdano kazniti javnim mnijenjem, premda ne i zakonom. Čim određeni vid ponašanja neke osobe ima štetan utjecaj na interese drugih, društvo postaje mjerodavno nad njim i pitanje hoće li se uplitanjem u njega promicati opća dobrobit ili neće postaje otvorenim za raspravu. No, nema mjesta za razmatranje takvog pitanja kad nečije ponašanje nema utjecaja ni na čije interese osim njegovih, odnosno kad ga ne bi trebalo imati, osim ako oni to žele (pod uvjetom da su odrasle dobi i uobičajene sposobnosti shvaćanja). U svim takvim slučajevima sloboda, zakonska i društvena, da se djelo izvrši te da se snose posljedice trebala bi biti apsolutna.

Taj bi nauk bio veoma pogrešno shvaćen kad bi se pretpostavilo da je to učenje sebične ravnodušnosti, koje tvrdi da ljudi nemaju veze

s ponašanjem drugih u životu te da ne se ne bi trebali zanimati za njihovu sreću ili dobrobit ako nisu u pitanju njihovi interesi. Umjesto smanjenja, potrebno je značajno povećanje nesebičnih napora na dobrobit drugih; ali nesebična dobronamjernost može, osim bičeva i kandžija doslovne ili metaforičke vrste, iznaći i druga sredstva uvjeravanja ljudi za njihovo dobro. Posljednja sam osoba koja će podcijeniti vrijednost vrline koje se tiču nas samih; one su tek druge po važnosti, ako su čak druge, u usporedbi s društvenim vrlinama. Zadatak je obrazovanja kultivirati i jedne i druge; ali čak i obrazovanje djeluje uvjeravanjem i nagovaranjem jednako kao i prinudom, te bi nakon završetka obrazovnog razdoblja vrline koje se tiču jedino nas trebale biti usadene u svijest samo na prvi način. Ljudska bića duguju jedna drugima pomoć u razlikovanju između boljeg i lošijeg te poticaj da odaberu prvo i izbjegnju drugo. Trebala bi stalno poticati jedna druge na povećanu uporabu svojih viših sposobnosti te na veću usmjerenost svojih osjećanja i težnji prema mudrim a ne budalastim, uzdišćim a ne ponižavajućim ciljevima i razmatranjima. Međutim, nijedna osoba niti mnoštvo nemaju pravo govoriti drugome ljudskom biću odrasle dobi da ne smije sa svojim životom učiniti ono što samo tražere u svoju korist. Osoba je ta koja je najviše zainteresirana za vlastitu dobrobit. Osim u slučajevima snažne osobne povezanosti, interes koji bilo koja druga osoba može imati u njoj neznatan je u usporedbi s njezinim. Interes koji društvo ima u njoj kao pojedincu (osim kad je riječ o njezinu ponašanju prema drugima) djelomičan je i sve u svemu neizravan; dok u pogledu vlastitih osjećanja i okolnosti najobičniji muškarac ili žena imaju vlastite spoznaje koje neizmjereno nadilaze one koje može posjedovati itko drugi. Uplitanje društva u svrhu zadobivanja prevlasti nad njihovom prosudbom i ciljevima u onome što se tiče isključivo njih mora se temeljiti na općim pretpostavkama, koje mogu biti sasvim pogrešne i koje, čak i kad su ispravne, mogu u pojedinačnim slučajevima i dobro i loše primjenjivati ljudi koji ne poznaju bolje okolnosti tih slučajeva nego oni koji ih samo izvana promatraju. U ovome području ljudskih odnosa, dakle, individualnost ima svoje pripadajuće polje djelovanja. U ponašanju ljudskih bića jednih prema drugima potrebno je da se opća pravila većim dijelom poštuju, kako bi ljudi znali što mogu očekivati, ali u onome što se tiče isključivo pojedinca njegova individualna volja ima pravo na slobodno djelovanje. Razmatranja koja mu pomažu u prosudbi, uvjeravanja koja mu osnažuju volju mogu mu se ponuditi, čak i nametnuti, ali on sam je konačni sudac. Zlo

dopuštanja drugima da mu nametnu ono što oni smatraju njegovim dobrom daleko nadilazi sve zablude u koje će vjerojatno upasti unatoč savjetima i upozorenjima.

Ne smatram da nečije kvalitete ili nedostaci koji se tiču jedino njega ne bi ni na koji način trebali utjecati na osjećanja drugih prema njemu. To nije ni moguće niti poželjno. Ako posjeduje istaknute kvalitete koje doprinose njegovoj dobrobiti, utoliko je odgovarajući predmet divljenja. Utoliko je bliži idealnom savršenstvu ljudske prirode. Ako mu te kvalitete uvelike nedostaju, uslijedit će osjećanje suprotno divljenju. Postoji stupanj gluposti i stupanj nečega što bi se moglo nazvati niskosti i izopačenosti ukusa (premda su ti izrazi podložni primjedbama) koji, iako ne opravdavaju nanošenje povrede onome koji ih iskazuje, nužno i opravdano čine tu osobu predmetom gađenja ili, u krajnjim slučajevima, čak i prijzira. Osoba ne može imati snažno izražene te oprečne kvalitete a da ne izazove takva osjećanja. Premda nikome ne šteti, netko može postupati na način koji nas prisiljava da ga u svojoj prosudbi smatramo i doživljavamo budalastim ili nižega reda, i jer bi on tu prosudbu i doživljaj najradije izbjegao, prethodnim bi mu se upozorenjem učinila usluga, kao i u pogledu bilo koje druge neugodne posljedice kojoj se izlaže. Bilo bi zaista dobro kad bi se ta pozitivna usluga pružala slobodnije nego što to dopušta današnje shvaćanje pristojnosti, te kad bi jedna osoba mogla iskreno upozoriti drugu kako smatra da ne postupa dobro, a da je se ne smatra nepristojnom ili drskom. Imamo pravo, također, na različite načine djelovati u skladu sa svojim negativnim mišljenjem o nekome, ne u svrhu ugnjetavanja njegove individualnosti, nego prakticiranja naše vlastite. Nismo, na primjer, obvezni tražiti njegovo društvo. Imamo ga pravo izbjegavati (premda ne i dizati buku oko toga) jer imamo pravo birati društvo koje nam najviše odgovara. Imamo pravo, a to može biti i naša dužnost, upozoriti druge na njega ako smatramo da bi njegov primjer ili riječi mogli imati štetan utjecaj na one s kojima dolazi u doticaj. U pogledu neobaveznih dobročinstava možemo drugima dati prednost pred njime, osim kad ona vode prema njegovu napretku. Na navedene različite načine pojedinac može biti podvrgnut veoma ostrim kaznama drugih za pogreške koje se izravno tiču jedino njega, ali on te kazne trpi samo utoliko što su one prirodne i, takoreći, spontane posljedice samih pogrešaka, a ne zato što su mu namjerno nametnute u svrhu kažnjavanja. Za onoga koji iskazuje naglost, svojeglavost, uobraženost, koji ne može živjeti umjereno, koji se ne može suzdržati od štetnih

užitaka, koji slijedi animalna zadovoljstva na račun onih osjećanja i intelekta – mora se očekivati da će se srozati u očima drugih i steći manje njihove naklonosti, ali na to se nema pravo žaliti osim ako je zaslužio njihova pozitivna osjećanja osobitom izvrsnošću u svojim društvenim odnosima te time stekao pravo na njihovu naklonost, na što njegovi propusti u odnosu prema samome sebi ne bi trebali utjecati.

Ono što tvrdim jest da su neugodnosti koje su strogo vezane uz negativno mišljenje drugih o pojedincu jedine kojima bi ga uopće trebalo podvrgnuti za one vidove njegova ponašanja i karaktera koji se tiču njegove dobrobiti, a koji ne utječu na interese drugih u njihovim međusobnim odnosima. Djela koja izazivaju štetu drugima zahtijevaju sasvim drukčije postupanje. Posezanje za njihovim pravima, izazivanje bilo kakva gubitka ili štete koje se ne može opravdati korištenjem vlastitih prava, lažnost ili dvoličnost u postupanju s njima, nepošteno i neplemenito izvlačenje koristi od njih, čak i sebično ustezanje da ih se obrani od povrede – odgovarajući su razlozi za moralnu osudu i, u težim slučajevima, za moralnu odmazdu i kaznu. No, nisu samo ta djela istinski nemoralna i odgovarajući predmeti osude koja može prijeći i u gađenje, nego i sklonosti koje vode k njima. Okrutnost sklonosti; zloba i zlovolja; od svih strasti najodbojnija i najviše protivna društvu, zavist; licemjerje i neiskrenost; neopravdana ljutnja i zamjeranje nerazmjerno provokaciji; želja za dominacijom nad ostalima; želja da se prisvoji više od pripadajućeg udjela u dobrobiti (grčki: *pleonexia*); oholost koja izvodi zadovoljstvo iz ponižavanja drugih; egoizam koji smatra sebe i svoje interese važnijim od svega ostalog te odlučuje sva sporna pitanja u svoju korist – to su moralni poroci koji sačinjavaju loš i odbojan moralni karakter – nasuprot prethodno spomenutim osobnim nedostacima, koji nisu istinski nemoralni i koji, do koje god ih se razine dovede, nisu pokvarenost. Oni mogu poslužiti kao dokaz bilo koje razine gluposti ili nedostatka osobnog dostojanstva i samopoštovanja, ali odgovarajući su predmet moralne osude samo kad uključuju kršenje dužnosti prema drugima, zbog kojih je pojedinac dužan brinuti o sebi. Ono što se naziva dužnošću prema samome sebi nije društveno obvezno, osim ako su okolnosti takve da je to u isto vrijeme i dužnost prema drugima. Pojam dužnosti prema samome sebi, kad znači išta više od razboritosti, znači samopoštovanje i samorazvoj, i nitko nije odgovoran svojim bližnjima ni za jedno od toga jer to nije u interesu zajedništva.

spasonosan negoli štetan, jer ako i prikazuje neprimjereno ponašanje, ujedno prikazuje i bolne ili ponižavajuće posljedice za koje se, ako je to ponašanje opravdano osuđeno, mora pretpostaviti da će uslijediti u svim ili u većini slučajeva u kojima je prisutno.

No, najsnažniji je od svih argumenata protiv uplitanja javnosti u isključivo osobno ponašanje pojedinca taj da, kad se uplete, to uglavnom čini na pogrešan način i na pogrešnom mjestu. U pitanjima društvenog morala i dužnosti prema drugima mišljenje je javnosti, odnosno vladajuće većine, iako često pogrešno, vjerojatno još češće ispravno, jer se u takvim pitanjima od njih zahtijeva samo da sude o vlastitim interesima; koliko je određeni način ponašanja, ako ga se dopusti, u interesu javnosti. Međutim, za mišljenje slične većine o pitanjima odnosa prema samome sebi, a koje je nametnuto manjini u obliku zakona, jednako je vjerojatno da je pogrešno kao i da je ispravno; jer u tim slučajevima javno mnijenje u najboljem slučaju znači mišljenje jednih ljudi o tome što je dobro ili loše za druge ljude, dok veoma često ne znači niti to; javnost uz savršenu ravnodušnost prelazi preko zadovoljstva onih čije ponašanje osuđuje i pogodnosti za njih te uzima u obzir samo vlastite sklonosti. Postoje mnogi koji svako ponašanje koje im se ne sviđa smatraju štetnim za sebe i zamjeraju mu kao povredi svojih osjećaja, kao što se za jednog vjerskog fanatika znalo da bi, kad bi ga se optužilo za vrijeđanje vjerskih osjećaja drugih, odgovarao da oni vrijeđaju njegove osjećaje ustrajući u svojem odvratnom obožavanju ili uvjerenju. Nema, međutim, analogije između osjećaja neke osobe prema vlastitom mišljenju i osjećaja druge koju to mišljenje vrijeđa; ništa više negoli između želje lópova da ukrade torbicu i želje njezina vlasnika da je zadrži, a nečiji je ukus njegova osobna stvar isto kao i njegovo mišljenje ili torbica. Lako je zamisliti idealnu javnost, koja ostavlja neometanim slobodu i izbor pojedinaca u svim dvojbenim stvarima te od njih zahtijeva samo da se uzdrže od načina ponašanja koje je opće iskustvo osudilo. Ali, gdje je ikada postojala javnost koja je postavila neko slično ograničenje svojem nadzoru? Ili, kada se to javnost zamara općim iskustvom? U svojem uplitanju u isključivo osobno ponašanje pojedinaca ona rijetko kada misli o ičemu drugom osim o izopačenosti načina djelovanja ili osjećanja koji se razlikuju od njezinih; i to mjerilo prosudbe, tek malo zamaskirano, devet desetina svih moralista i autora sklonih promišljanju prikazuje čovječanstvu kao nalog filozofije i religije. Oni poučavaju da su stvari ispravne zato što su ispravne, zato što osjećamo da je tako. Govore nam da u svojim srcima i umovima

potražimo pravila ponašanja koja obvezuju nas i sve ostale. Što jadrna javnost može učiniti osim primijeniti te naputke i, ako je u tome dovoljno jednoglasna, učiniti vlastite osjećaje dobra i zla obveznim za cijeli svijet?

Ovdje istaknuto zlo ne postoji samo u teoriji te bi se možda moglo očekivati da ću navesti konkretne primjere u kojima suvremena javnost ove zemlje neopravdano pridaje vlastitim sklonostima karakter moralnih zakona. Ne pišem ogleđ o zabludama postojećih moralnih osjećanja. To je odveć značajna tema da bi se o njoj raspravljalo uzgred i tek s nekoliko primjera. Pa ipak, primjeri su nužni kako bi se pokazalo da je načelo koje podržavam ozbiljne i praktične prirode te da ne nastojim podići prepreku protiv imaginarnih zala. I nije teško dokazati, uz obilje primjera, da je širenje granica djelovanja onoga što bi se moglo nazvati moralnom policijom, tako da poseže za neupitno legitimnom slobodom pojedinca, jedna od najuniverzalnijih ljudskih sklonosti.

Kao prvi primjer, razmotrimo antipatije koje ljudi gaje samo na temelju toga da osobe drugih religioznih uvjerenja ne prakticiraju njihove vjerske obrede, a osobito njihova vjerska odricanja. Da navedemo prilično trivijalan primjer, ništa u uvjerenjima ili praksi kršćana ne truje mržnju muhamedanaca prema njima više od činjenice da jedu svinjetinu. Rijetke su radnje na koje kršćani i Europljani gledaju s više prirodnog gađenja nego što muslimani gledaju na ovaj konkretan način utaživanja gladi. To je prije svega prijestup protiv njihove vjere, ali ta činjenica nipošto ne objašnjava ni stupanj ni kakovu njihova gađenja, jer im vjera brani i vino te njegovo uživanje svi muslimani smatraju pogrešnim, ali ne i odvratnim. Njihova averzija prema mesu „nečiste živine“ ima, upravo suprotno, onaj osobit karakter, nalik instinktivnoj antipatiji, koji ideja nečistoće koja, kad jednom dubinski utone u osjećaje, kao da uvijek pobuđuje čak i u onima čije su osobne navike sve osim savjesno čiste i kojeg je osjećaj vjerske nečistoće, tako intenzivan kod Hindusa, znamenit primjer. Pretpostavimo sada da u određenom narodu u kojem većinu čine muslimani ta većina ustraje na zabrani konzumiranja svinjetine u granicama te zemlje. To ne bi bilo ništa novo u muhamedanskim zemljama. Bi li to bilo legitimno ispunjavanje moralnog autoriteta javnog mnijenja? Ako ne bi, zašto? Takvoj je javnosti ta praksa zaista odbojna. Oni ujedno iskreno misle da im njihovo božanstvo to zabranjuje i nad time se zgraža; a takva zabrana ne bi mogla biti osuđena ni kao oblik vjerskog ugnjetavanja. Ona bi možda bi bila

privatnim poslovima, ne mogu uvidjeti da ti ljudi griješe, ili da se osobiti uži dio javnosti može okrivljavati zbog nametanja istog onog autoriteta nad ponašanjem pojedinca koji šira javnost nameće ljudima općenito.

No, da se ne zadržavamo na pretpostavljenim slučajevima, u naše su vrijeme prisutne velike uzurpacije slobode privatnog života koje se zaista provode, i još veće koje prijete s izvjesnom prilikom za uspjeh, te se šire mišljenja prema kojima javnost ima neograničeno pravo ne samo zakonom zabraniti sve što smatra pogrešnim nego, kako bi zahvatila ono što smatra pogrešnim, zabraniti i određene stvari za koje priznaje da su ispravne.

Pod nazivom sprječavanja neumjerenosti, stanovništvu je jedne engleske kolonije i gotovo polovine Sjedinjenih Država zakonom zabranjena bilo kakva uporaba alkoholnih pića osim u medicinske svrhe, jer zabrana je njihove prodaje ujedno i zabrana njihove uporabe, kako je i zamišljeno. Premda je neizvodljivost toga zakona u praksi prouzročila njegov opoziv u nekolicini država koje su ga bile usvojile, uključujući i onu po kojoj je nazvan, svejedno se, uz gorljivu podršku mnogih uvaženih filantropa, počinje zagovarati uvođenje sličnog zakona u ovoj zemlji. Udruženje ili „Savez“, kako se nazivaju, koji je osnovan u tu svrhu stekao je izvjesnu ozloglašenost publicitetom koji je pridano korespondenciji između njegova tajnika i jednog od rijetkih Engleza u javnom životu koji drže da bi se mišljenja političara trebala temeljiti na načelima. Smatra se da je udio lorda Stanleya* u toj korespondenciji ohrabrio nade koje su u njega već bili uložili oni koji su znali koliko su kvalitete koje je iskazao u nekima od svojih javnih istupa, nažalost, rijetke među sudionicima u političkom životu. Glasilo Saveza, koje „duboko žali zbog priznavanja bilo kakvog načela koje se može izopačiti da bi opravdalo netrpeljivost i progon“, želi istaknuti „visoku i neprelaznu prepreku“ koja dijeli takva načela od načela toga udruženja. „Sve je što se odnosi na misao, osjećaj, savjest, čini mi se“, kaže, „izvan djelokruga zakonodavstva, a sve što se odnosi na društvene radnje, navike, odnose, podložne isključivo diskrecijskoj moći za koju je ovlaštena sama država, a ne pojedinac, unutar njega.“ Nema spomena treće klase, različite od navedenih dviju, naime, djela i navika koji nisu društveni nego individualni, premda uživanje alkoholnih pića nesumnjivo pripada

* E. H. Stanley (1826–93), grof od Derbyja, Ministar vanjskih poslova za Indiju, aristokrat koji se divio Millu.

upravo toj kategoriji. Prodaja je alkoholnih pića, međutim, trgovina, a trgovina je društvena djelatnost; ali povreda na koju se žali nije povreda slobode prodavača, nego kupca i potrošača, jer mu država može zabraniti da pije vino isto kao i namjerno mu onemogućiti da ga pribavlja. Tajnik, međutim, tvrdi, „Tražim, kao građanin, pravo da zahtijevam donošenje zakona kad god moja društvena prava ugrožavaju društvena djela drugog.“ Definirajmo sada ta „društvena prava“. „Ako ista ugrožava moja društvena prava, to je zacijelo trgovina alkoholnim pićima. Ona ugrožava moje primarno pravo na sigurnost neprestanim stvaranjem i poticanjem društvenog nereda. Ugrožava moje pravo jednakosti izvlačeći dobit i stvarajući pritom bijedu koju i ja podupirem plaćanjem poreza. Ometa moje pravo na slobodan moralni i intelektualni razvoj okružujući moj put opasnostima te slabeći i demoralizirajući društvo, od kojeg imam pravo tražiti uzajamnu pomoć i povezanost.“ Teorija „društvenih prava“ kakva vjerojatno nikad prije nije pronašla put da postane zasebnim jezikom – a nije ništa manje od toga – da je apsolutno pravo svakog pojedinca da svatko drugi u svakom pogledu djeluje upravo onako kako bi trebao; da tko god podbaci u tome čak i u najmanjoj pojedinosti ugrožava njegovo društveno pravo te ga ovlašćuje da od zakonodavstva traži otklanjanje toga razloga za pritužbu. Takvo je monstruozno načelo daleko opasnije od bilo kojeg pojedinog načina zadiranja u slobodu. Ne postoji povreda slobode koju ono ne bi opravdalo. Ono ne priznaje nikakvo pravo na slobodu uopće, osim možda na slobodu držanja mišljenja u tajnosti a da ih se nikad ne izgovori, jer čim netko izgovori mišljenje koje smatram štetnim, ugrožava sva „društvena prava“ koja mi pripisuje Savez. To učenje čitavom čovječanstvu pripisuje uvriježen interes u moralnom, intelektualnom, pa čak i fizičkom savršenstvu drugih, a koje svaki tužilac određuje u skladu s vlastitim kriterijima.

Još jedan važan primjer nezakonitog uplitanja u pravednu slobodu pojedinca, koje ne samo da prijete nego je odavno slavodobitno provedeno u djelo, zakonom je propisano svetkovanje subote ili nedjelje. Nesumnjivo, uzdržavanje od uobičajenih dnevnih poslova jednoga dana u tjednu, koliko to životne potrebe dopuštaju, premda ni u kojem pogledu nije vjerski obvezujuće ni za koga osim za Židove, veoma je blagotvoran običaj. Utoliko što se taj običaj ne može poštivati bez općeg pristanka radnih klasa – jer jedne osobe svojim radom mogu nametnuti istu dužnost drugima – može biti dopustivo i pravedno da im, obustavom većih poslovnih aktivnosti na određeni

sam ne želi, ali tamo gdje se sve obavlja posredovanjem birokracije ništa nepovoljno za birokraciju uopće se ne može učiniti. Ustav je takvih zemalja organizacija iskustva i praktičnih sposobnosti nacije u disciplinirano tijelo u svrhu vladanja ostalima, i što je ta organizacija u sebi savršena, što je uspješnija u privlačenju i izobrazbi osoba najvećih sposobnosti iz svih slojeva zajednice u svoje svrhe, porobljavanje je svih, uključujući i članove birokracije, tim potpunije. Jer, upravitelji su jednako robovi svoje organizacije i discipline kao što su oni kojima se upravlja robovi upravitelja. Mandarinski je Kinez sredstvo i proizvod despotizma isto kao i najskromniji poljodjelac. Isusovac pojedinac rob je svojega reda do najvišeg stupnja poniženja, iako sam taj red postoji upravo zbog kolektivne moći i važnosti svojih članova.

Ne smije se također zaboraviti da je okupljanje svih najnadarenijih i najsposobnijih u zemlji u upravno tijelo prije ili kasnije pogubno za misaonu aktivnost i napredovanje samog toga tijela. Povezano kako jest – djelujući u sustavu koji, poput svih sustava, nužno u velikoj mjeri postupa prema utvrđenim pravilima – upravno je tijelo u stalnom iskušenju da utone u ravnodušnu kolotečinu ili, ako katkad napusti to kretanje u krugu, da se upusti u neku poluistraženu, nepromišljenu mogućnost koja se svjeda nekom od vodećih članova tijela, a jedina je kontrola nad tim blisko povezanim, premda naizgled suprotnim tendencijama, jedini poticaj koji može držati sposobnost samog toga tijela na visokoj razini, odgovornost budnoj kritici ljudi jednakih sposobnosti izvan njega. Nužno je, dakle, da sredstva za oblikovanje takve sposobnosti te njezino opremanje mogućnostima i iskustvom potrebnim za ispravnu prosudbu u velikim praktičnim pitanjima postoje neovisno o vlasti. Ako želimo trajno posjedovati sposobno i djelotvorno dužnosničko tijelo, tijelo prije svega sposobno stvarati i voljno usvajati poboljšanja, te ako ne želimo da se naša birokracija izrodi u pedantokraciju, to tijelo ne smije ovladati svim zanimanjima koja oblikuju i kultiviraju sposobnosti potrebne za upravljanje društvom.

Utvrđiti gdje počinju sva zla tako pogubna za ljudsku slobodu i napredak, ili prije, gdje počinju prevladavati nad prednostima koje prate kolektivnu primjenu društvene sile za uklanjanje prepreka koje stoje na putu prema blagostanju društva, pod njegovim priznatim vodstvom, osigurati onoliko prednosti centralizirane moći i inteligencije koliko je moguće bez preusmjerenja prevelikog udjela opće aktivnosti u kanale vlasti, jedno je od najtežih i najsloženijih pitanja

u umjetnosti vladanja. To je u velikoj mjeri pitanje pojedinosti, u kojem se moraju imati u vidu mnogobrojna različita razmatranja te se ne može uspostaviti nijedno apsolutno pravilo; ali ja smatram da se praktično načelo u kojem leži sigurnost, ideal koji se mora imati u vidu, kriterij prema kojem treba ispitati sve aranžmane namijenjene nadilaženju te poteškoće može prenijeti sljedećim riječima: najveća decentralizacija vlasti u skladu s njezinom djelotvornošću, ali i najveća moguća centralizacija informacija te njihovo širenje iz središta. Prema tome bi se u gradskoj upravi, kao u državama Nove Engleske, svi poslovi koje nije bolje prepustiti izravno zainteresiranim osobama mogli veoma precizno razdijeliti između različitih službenika koje bi birale općine. Osim toga, za svako bi područje općinskih poslova trebalo osnovati središnju nadzornu službu, koja bi činila odsjek središnje vlasti. Organ bi te nadzorne službe koncentrirao, kao u žarištu, sve raznolike informacije i iskustva stečena provedbom određene grane javnih poslova u svim općinama, dobivena iz drugih zemalja koje slično postupaju, kao i na temelju općih načela političke znanosti. Taj bi središnji organ trebao imati pravo znati sve što se radi, a njegova bi osobita dužnost trebala biti stavljanje znanja stečenog na jednom mjestu na raspolaganje drugima. Budući da bi bio oslobođen sitnih predrasuda i uskih pogleda jedne općine svojim uzvišenim položajem i opsežnom sferom promatranja, njegov bi savjet prirodno imao velik autoritet, ali njegova bi stvarna moć kao stalne institucije trebala, smatram, biti ograničena na primoravanje općinskih službenika da poštuju zakone donesene za njihovo usmjerenje. U svim stvarima koje nisu predviđene općim pravilima te bi službenike trebalo ostaviti njihovoj prosudbi, uz dužnu odgovornost prema njihovu izbornom tijelu. Za kršenje bi pravila trebali biti odgovorni pred zakonom, a sama bi pravila donosilo zakonodavno tijelo, dok bi središnja upravna vlast samo nadgledala njihovu provedbu te, ako nisu odgovarajuće provedena u djelo, u skladu s prirodom slučaja pozivala sud da provede zakon ili birače da otpuste službenike koji ga nisu proveli u njegovu duhu. Takav je, po svojoj općoj koncepciji, središnji nadzor koji bi Odbor za provedbu zakona o porezu za pomoć siromasima trebao provoditi nad rukovodiocima provedbe toga zakona diljem zemlje. Sve ovlasti koje taj odbor izvršava, a koje prelaze tu granicu, bile bi opravdane i nužne u onom osobitom

* Riječ je o tijelu osnovanom u skladu sa Zakonom o siromasima iz 1834. kojim se nadzirala miesna provedba toga zakona